

PRIJATELJU ANDREJU

Za tisto divjo ljubico
na polju, ob kapelici,
sto tisoč sreč!

Beseda tvoja premehkà
za barikade bi bilà;
sto tisoč sreč!

Ukradel jaz sem sam ti jo
še preden jutro je bilo!
Sto tisoč sreč!

In ko sva se razhajala,
oba sva ti prepevala:
sto tisoč sreč!

FRANCISCO DE GOYA

D. STRAŠEK

V MLADOSTI sem poznal samo lepe slike. Na lepih slikah so se smehljale mlade žene, pestovale so rdečelične otroke z okroglimi lici in zalitimi ročicami, ki so se jim v sklepah delale mehke vdolbine; mladina se je podila po prelepih tratah, posutih z najlepšim cvetjem in uživala same vesele dneve; možje so bili na teh slikah vzor moči, lepote in značajnosti; narava, ki je obdajala te ljudi, je bila vedno prijazna, obsevalo jo je sonce, na modrem nebu so se belili oblaki. Najlepše med vsemi slikami so bile Madonne.

Spominjam se, kako je udarilo v to lepoto pošastno čudo, ki pa je kljub temu priklenilo nase vso mojo pozornost. Naskrivaj sem se vtihotapil v bratovo knjižnico, ki jo je skrival pred nami mlajšimi, da bi mu ne umazali lepih knjig. Odprl sem prvo knjigo, ki mi je prišla pod roke. Iz temne noči se je dvigala strahotna postava v beli srajci, ki jo je razsvetljevala luč velike hlevske svetilke, in krilila z rokami po zraku. Temni možje v vojaških oblekah so merili s puškami prav tja v to belo postavo. Nisem razumel, zakaj streljajo vojaki, nisem razumel, kaj se godi na sliki, le strah me je obšel, zaprl sem knjigo in zbežal. Slika pa se mi je neizbrisno vtisnila v spomin.

Vtihotapljal sem se v knjižnico, dokler ni brat opazil moje mlade strasti in mi sam začel razlagati, kaj pomenijo slike v knjigah. Tedaj sem izvedel, da me je preplašil — Goya.

Absolutna monarhija posebne vrste. Pod Ferdinandom Katoliškim in Izabelo I. so se združile Aragonija, Kastilija in Granada. Ta združitev je bila materialna osnova španske fevdalne monarhije. Nastajalo pa je špansko kraljestvo ob prav posebnih pogojih, zaradi česar je tudi dobilo svojo posebno podobo. Province, ki so se združevale

v večje enote, je bilo treba iztrgati Mavrom. Zato so se osvobojale razne pokrajine le polagoma, drugo za drugo, in nastajale so samostojne kraljevine, v katerih so imeli vso moč v svojih rokah plemiči, ki so si pridobili največ zaslug v bojih proti nevernikom, za kar je temni srednji vek smatral Mavre. Pred Mavri so se zatekali ljudje v mesta, ki so s tem vedno bolj pridobivala na ugledu in moči. Bila so to mesta v notranjosti dežele. Na morskih obalah pa so se začela z rastočo trgovino razvijati trgovska in pristaniška mesta. Ti posebni pogoji, ob katerih je nastajalo špansko kraljestvo, so bili tudi vzrok, da je ostala kraljevska moč zelo omejena. V tej fevdalni španski monarhiji so se ohranile še mnoge svoboščine srednjeveške Španije, ki pomenijo svojevrstno demokracijo. Ohranili so se *cortes*, ki pomenijo modifikacijo starih gotskih koncilov, in ohranili so se *ayuntamientos*, ki so zmes dednih in voljenih rimskih municipalitet.

Teh srednjeveških svoboščin se je lotil Carlos I., ki je hotel priboriti vladarju absolutno premoč v državi. Uprla se mu je Sveta junta v Avili, toda Carlos je strl njen odpor. Poraz Svete junte je predvsem povzročila razcepljenost provinc. Poleg tega se je pokazalo ob tej priliki osnovno nasprotje med meščani in plemiči; plemiči so pomagali Carlosu proti mestom, ker so se bali naraščajoče moči tako mest v notranjosti kot trgovskih in pristaniških mest. Mesta so pošiljala največ odposlancev v *cortese*, zato je pomenil poraz Svete junte tudi razpad *cortesov*. Za meščani so prišli na vrsto plemiči. Ostala je samo še duhovščina, ki je bila tretji sestavni del *cortesov*. Ta se je zbrala okoli zastave inkvizicije in je postala najstrašnejše orodje absolutizma.

Na ta način je Carlos vpeljal absolutno monarhijo v Španiji, ki je bila prva dežela v Evropi s to novo obliko vladavine; ta oblika pa je bila iz raznih razlogov tudi brutalnejša od katerekoli druge absolutne monarhije v Evropi, ki so nastale za njo. Dočim so se v drugih državah s prehodom v absolutno monarhijo mesta okrepila, ker so se razvile trgovina, obrt in industrija, je v Španiji ob tem prehodu samo plemstvo izgubilo svojo moč, ne da bi izgubilo tudi svoje privilegije, mesta pa se niso razvila v moderna mesta. Propadanje trgovine, industrije, brodarstva in poljedelstva je poglobljalo razkosanost in osamljenost provinc. Absolutna monarhija je to razcepljenost z vsemi sredstvi večala in s tem ustvarjala vse pogoje za razvoj pravega azijskega despotizma v Španiji.

Takšna je bila osnovna tendenca zgodovinskega razvoja v Španiji od Carlosa I. do začetka 19. stoletja. Da so se menjavali na prestolu boljši in slabši vladarji, da je sledila habsburški dinastiji burbonska, med katerima bi po mnenju zgodovinarjev že ena sama zadostovala, da uniči ves narod — vse to pomeni le lahno valovanje na zgodovinski površini.

Španska azijsko-despotična absolutna monarhija pa se je hotela odeti z isto pisano odejo, s katero so se odele ostale absolutne monarhije v Evropi. In ker za Velasquesom in Murillom ni bilo več kakega pomembnejšega španskega umetnika, so jih začeli monarhi uvažati iz vseh koncev Evrope. Italijani, Francozi, Nemci so krasili gradove in palače monarhov, grandov, knezov, obednice po samostanih in ladje cerkev. Njihova umet-

nost je bila po večini samo še mrtev odsev velikih renesančnih umetnin, bila je po večini samo še neskončna rutina, ki so si jo pridobili učenci v šolah posameznih mojstrov. Za vsak gib, za vsako dejanje je bila že znana oblika, je bila že znana barva. Treba je bilo le uporabiti pridobljeno znanje. Klasičen primer za ta klasicizem je ravno Mengs, ki je za Carlosa III. delal v Madridu.

Anton Rafael Mengs, čudežni otrok, ki naj bi po želji svojega očeta spet obudil renesančno umetnost, je v španskem slikarstvu uveljavil umetnika, takoj zapustil stare, izhojene steze in začel slikati novo življenje. L. 1775 je stopil v službo pri Mengsu Francisco de Goya. Prvo delo, ki ga je dobil, je bilo slikanje predlog za tovarno gobelinov v Madridu.

Aragonski kmet, ki se je rodil l. 1746 v Fuentetodos blizu Zaragoze, je preživel divjo mladost. V Zaragozi se je učil slikarstva, vasoval pri dekletih in se pretepal ponoči s tekmeči. Mestna mladina se je razcepila v dve stranki, ki sta se neke noči zbili tako, da je ostalo na bojišču nekaj mrtvih. Goya je moral zaradi tega bežati pred inkvizicijo. Tako vsaj pravi ustno sporočilo. Bežal je v Madrid. V Madridu so ga spet neke noči njegovi nasprotniki v ljubezni skoro do mrtvega pobili. Z bikoborci je bežal iz Madrida, kot torero si je služil kruh. Odšel je v Italijo, v Rim, ki ga je moral prav tako nenadoma in po sili zapustiti. Od l. 1772 do 1774 je slikal v Zaragozi in v bližini Zaragoze.

V njegovih predlogah za gobeline je zaživelo pravo špansko življenje. Tu ni poganskih bogov in boginj, ni krščanskih svetnikov in svetnic, ni alegorij in simbolov, tu živi le takratna španska družba svoje vsakdanje življenje. Slikar je slikal kakor je videl. Gospoda se zabava po svoje, preprosto ljudstvo po svoje. V lahnem plesu se ziblje plemenita družba na griču nad reko Manzanares, ki teče v daljavi po sončni dolini. Še bo slikal umetnik Manzanares in ples, toda to bosta Manzanares in ples v vse drugačnih razmerah, strahotna in divja, polna bolečin in nasilij! Danes pa je še mir v njem in izven njega. Kmetje počivajo v senci voza sredi poletne vročine, otroci se pode po mrvi na vozu; mlade, močne perice razobešajo perilo in počivajo nad reko; dekleta imajo na veliki rjuhi možica iz cunj in ga mečejo v zrak; v snežnem metežu potujejo popotniki preko gorskega sedla, veter jim veje sneg v obraz, še pes stiska rep med noge; vdova stoji v mrazu na cesti z otrokoma, ki stiskata roke v žepe in v joku kremžita obraz. V pretepu pred gostilno, kjer so se možje spletli v nerazvozljiv klopčič in se obdelujejo z gorjčami, in v slikah iz življenja torerov je obdelal umetnik, kar je sam doživel v svoji prešerni mladosti.

Tudi v slikah je še isti objektivizem, ki ne graja, ne obsoja in se ne norčuje, temveč zaznamuje vestno, kar vidi oko. Vaščani opazujejo otroke, ki v tekmi plezajo na visoko drevo, na katerem vise štruce in klobase; iz cerkvice na griču se vije v opoldanski vročini procesija z banderi in prižganimi svečami; toreri izbirajo bike na varno ograjenem prostoru, ljudje jih opazujejo od strani.

Goyevo delo v tej dobi je odsev razmeroma mirnega življenja španske družbe za vlade Carlosa III. in njegovega prvega ministra, plebejskega birokrata Florida Blanca, ki sta mu bila vzor Friderik II. in Jožef II.

Kritika družbe v slikah. Že l. 1786 je postal Goya dvorni slikar. Ostal je to tudi po smrti Carlosa III., za vlade Carlosa IV., kateremu je vladala njegova žena Marija Luiza Parmska. V resnobno življenje španske družbe se je s tem kraljevskim parom naselil nemir. Obilni meri fevdalnih ostankov in razkošju absolutne monarhije se je jela pridruževati razgibanost nove meščanske družbe, ki je takrat zaplesala onstran Pirenejev svoj krvavi ples. Nove ideje so se začele širiti tudi po Španiji. Pesnik in pisatelj Jovellanos, ki je bil le malo časa aktivni politik, je v učenih razpravah razlagal svoj aristokratski filantropizem. Kraljica Marija Luiza pa je poznala filantropizem drugačne vrste; žena, ki je še kot mlado dekle uhajala iz kraljeve palače na cesto, kjer je lovila moške, je tudi kot kraljica uvedla sebi primerno osebno politiko. Pot do odličnih služb je vodila samo preko nje. Prvi minister je postal njen ljubimec in kraljev ljubljenec Don Manuel Godoy. Ta gardni oficir je izpodrinil ministra Florida Blanco, ki ga je bil Carlos III. priporočil svojemu nasledniku; v enem letu je postal general, minister, knez; po sramotni vojni s Francijo je dobil naslov »mirovni princ«; l. 1789 je padla njegova vlada, toda l. 1802 se je spet vrnil na ministrsko predsedstvo. Davki so naraščali, beda se je večala, ljudstvo je mrmralo, vladajoča kasta pa se je dajala slikati.

Prvi dvorni slikar Goya je imel polne roke dela. Slikal je portrete vse boljše družbe, slikal je pisatelje, igralke, poslanike, žene trgovcev, predvsem pa je slikal kraljevo družino. V teh portretih ni nič klasičnega, tu se odkriva popolnoma nov pogled na svet. V vsakem obrazu se kaže prava natura portretiranega človeka, v vsakem gibu se odkriva ves človek. Kljub vsej vojaški navlaki, ki ga obdaja na sliki, spoznaš iz portreta Dona Manuela Godoya takoj, da je pred teboj mehkužen pohotnež, ki s svojim sanjavi pogledom opazuje lepe žene; poslanik mlade francoske republike Guillemardet sedi pred teboj z neolikano prekrizanimi nogami, z obraza odseva odločna treznost in preračunljivost še svežega meščana, ki je pravkar pokopal ves fevdalni red z Njegovim Visočanstvom kraljem vred. Vrhunec pa je dosegla Goyeva realistična psihologija v slikah kraljeve družine. Realizem je tu tolikšen, da se skoro približuje karikaturi, le da to ni karikatura, ki si jo je izmislil umetnik, temveč karikatura, v kakršni se kažejo vse propadajoče družbe in vsi razredi, ki zapuščajo zgodovinski oder.

Kralj je na teh slikah čokat in zavaljen, v širokem, zagorelem obrazu ni niti trohice kake povprečne pameti, kaj šele kake državniške modrosti; najlepši je v lovski obleki s puško, ki jo drži daleč proč od sebe, kakor bi se je bal, čeprav sta mu bila lov in pretep s pijanci edino veselje na svetu; v očeh psa, ki sedi pred njim, je več brihtnosti kot v njegovih; niti na konju ni nič bolj vzvišen, tudi v sedlu se boji, da ne bi zdaj zdaj zletel na tla. Kraljica prodaja na vseh slikah svoje mogočne ženske čare; najbolj dostojno oblečena je še na konju, na katerem sedi v vojaški obleki z vzleknjeno hrbtenico in zariplim obrazom, podobna konjeniškemu podoficirju; drugače pa razgalja svoje mogočno poprsje in mesnate roke kot prava vlačuga s ceste; dragoceni briljanti v laseh, ušesih, okoli vratu in fine čipke, ki golote niti malo ne zakrivajo,

ne morejo napraviti prikupnega obraza, ki so ga razbrazdale strasti. In to ženo s širokimi usti in rdečim nosom pravega pijanca je postavil Goya v sredo velike slike, na kateri je naslikal vso kraljevsko družino; ničesar ni na tej sliki prikril — ne kraljeve slabosti in omejenosti, zaradi katere je moral odstopiti prvo mesto svoji ženi, ne spora v družini prestolonaslednika Ferdinanda, čigar žena se celo na sliki obrača od njega, ne presenetljive grdote kraljeve sestre; vse je tu, kar je krasilo ne samo španski ancien régime.

Med temi »karikaturami« je Goya slikal tudi nekoliko drugačne slike. To so slike, ki nam predstavljajo njegovo ljubezen do lepe albske kneginje, nekaj drugih portretov in sliki Maje. Na podobi z albsko kneginjo se je slikar upodobil, kako se v parku pogovarja s to krasno črno lasko. Slika živo predočuje doživetje, ki je Goyo stalo zdravje. Takrat sta s kneginjo potovala proti jugu in se je Goya baje prehladil, zaradi česar je začel izgubljati sluh.

Morda se moramo tej njegovi bolezni zahvaliti za eno najlepših njegovih radirank — za njegovega »velikana«. Ogromen mož sedi sredi nizkih gričev; vasi in trdnjave so še v temi; pravkar se dani; na nebu se še sveti ozek ščip; preko orjakovih silnih pleč lije prva dnevna svetloba in mu osvetljuje del desnega lica, vzbokline nosu in desno sence na glavi, ki jo je okrenil na desno, ker kaže gledalcu hrbet in bi drugače njegovega obraza ne bilo videti; pogled obrača v nebo in napeto prisluškuje; to je prav ista kretnja, kakršno opazujemo na njegovih lastnih portretih, na katerih nam kaže svoje desno uho, kakor bi hotelo še na sliki samo poslušati in poslušati. Težko je morala zadeti ta bolezen moža, ki je bil vaje družbe in ki je s tem izgubil stik z zunanjim svetom. Po sliki z »velikanom« bi človek skoro domneval, da mu je bil v prvem trenutku sluh skoro več kot vid; saj je skoraj povsod sama tema; le kretnja, da bi ujel kak zvok iz nebesnih daljav, ker zemeljskih glasov ne more več čuti, se jasno izraža v okretu mogočne glave.

Na tihem so takrat zorele prve Goyeve radiranke, ki jih je l. 1797 izdal pod naslovom »Caprichos«. Česar mož, ki je dodobra spoznal svet, kot dokazujeta prezirljivi pogled in ostra poteza okoli ust na prvem listu »Caprichos«, na katerem je upodobil Goya samega sebe, ni mogel izraziti v barvah, to je izrazil z nasprotjem med svetlobo in senco v radirankah. Videti je, da je radiranka za izražanje misli najprimernejše sredstvo. Vsaj v Goyevih rokah je ta način dajal z lahkoto obliko najglobljim mislim. Kar se kaže že na portretih, to zaživi tu še z mnogo večjim realizmom, se pojavlja tu še v širšem obsegu. To niso težke sanje, kot bi morda želel umetnik sam, temveč je resnica takratne španske družbe, kot je bila resnica francoske družbe, kar je bil o njej napisal v svojih satirah veliki utopist Fourier. Kaj pa je vsebina »Caprichos«, teh listov s popolnoma moderno vsebino in tudi popolnoma novo obliko?

To je analiza in sinteza vsega takratnega španskega življenja, ki je obdajalo Goyo. Pred našimi očmi korakajo vsi sloji takratne Španije — od plemičev preko duhovščine do najnižjih plasti v ljudstvu. Plemiči in duhovščina so še vedno vrhunec družbe. Kakšen pa je ta vrh v Goyevih očeh? Plemiče je narisal v togih oblekah iz žakljevine, na kateri se bleste

grbi; kakor jih postaviš, tako stoje; v nizkih lobanjah ni možganov; oči so mrhe zatisnile, da jim ni treba gledati, na ušesih imajo mogočne ključavnice, da jim ni treba poslušati, samo usta imajo na široko odprta, da jih narod večno lačne lahko večno pita; in narod v razcapani obleki, z zavezanimi očmi in oslovskimi ušesi jih v resnici pita iz velikega kotla. Duhovščina se valja po podzemeljskih kletih, požrešno obira krače in jih zaliva z vinom; ko mine noč, se ta mračna svojat porazgubi, da ne bi kdo vedel, kje se skriva podnevi. Spoštovani meščan, ki pravkar nastaja v Španiji, pa hodi ob istem času, ko se leno plemstvo daje pitati in duhovščina služi idealnim namenom z materialnim uživanjem, po predmestnih ulicah in lovi vlačuge, ki ga včasih oberejo do kože; policija lovi nesrečna bitja, ki se prodajajo za žvenketajoči meščanov denar, goni jih pod temačnimi oboki v zapore, postavlja jih pred sodišča, sodišča jih v visoki inkvizicijski kapi izpostavljajo javnemu sramotenju množice, ki je prav tako bedna kakor so počestnice same, in jih vržejo spet na cesto, kjer se začne kroženje znova. Zakon je mučilnica za moža in ženo; tesno sta zvezana drug z drugim, hotela bi raztrgati te vezi, da bi se rešila strahotnih muk, ki jih predstavlja nočna ptica, ki je svoje kremplje položila na ženino glavo, toda spon ni mogoče raztrgati. Ljudstvo živi v praznovanju; mlade žene hodijo ponoči obešencem izdirat zobe, ki jih bodo varovali nesreč; čaravnice letajo na metlah na sestanke, kakor misli ljudstvo. Kraljevi ljubljenci, ki so se povzpeli do najvišjih mest, sede v oslovskih podobah pred slikarji, ki so opice, in se dajejo portretirati; na sliki pa niso osli, temveč levi; isti ministri v oslovski podobi prebirajo debele rodovnike in iščejo svoje daljnje prednike, da bi dokazali svojo plemiško čistokrvnost. Težko nosi ljudstvo te osle, ki so ga zajahali in mu zabađajo ostre ostroge v drobno, ves spehan se narod krivi k tlom, osli pa veselo gledajo v svet in strižejo z dolgimi ušesi. Toda usoda je muhasta; v osebi kozonogega satira grabi vse te majhne ljudi za noge, jih dviga v višino, drži nekaj trenutkov v zraku in jih spušča potem na tla, ne glede na to, ali pade človek na glavo in si jo razbije ali ne.

Kdo bi pričakoval, da bo tako ljudstvo s takimi vodilnimi vrhovi, s tako kraljevo družino, s takim plemstvom in tako duhovščino, s takimi ministri in takimi vojaki moglo kljubovati navalu Napoleonovih armad, ki so takrat čistile po fevdalni Evropi ozemlje za francosko meščanstvo, ki mu je bilo treba ustvariti trg za njegovo trgovino in industrijo? In vendar se je to zgodilo!

Bij tujca, kjer moreš! — Človek, kje si? Odkar ni bilo več Mavrov v Španiji, že več kot tisoč let ni stopil tujec na španska tla s svojimi četami. »Mirovni princ«, Don Manuel Godoy, prvi minister in generalisimus, ki je zapovedoval vsej vojski na suhem in na morju, pa je sklenil l. 1807 v Fontainebleauju z Napoleonom pogodbo, v kateri sta se sporazumela glede delitve Portugalske in o prehodu francoskih čet preko Španije. To priliko je Napoleon uporabil za zasedbo Španije same. Španski narod se je uprl kamarilji, ki ga je tako sramotno izdala tujcu. 18. marca 1808 je prišlo do vstaje v Aranjezu. Da ni Napoleon zvalil Carlosa IV. in prestolonaslednika Ferdinanda v Francijo ter ju tu zaprl z vso kra-

ljevsko družino vred, bi se špansko ljudstvo najbrž ne borilo tako strnjeno in vztrajno proti tujemu nasilniku. Tako pa je bila Španija prosta spon ničvredne vlade in dinastije ter je lahko razvila vse svoje sile, ki so še tičale v španskem ljudstvu. Nič niso koristili pozivi vseh oblasti, vojaških, cerkvenih, juridičnih in upravnih, naj se ljudstvo pokori novim oblastnikom; upor je vzplamtel po vsej Španiji. 2. maja 1808 je prebivalstvo Madrida navalilo na francosko posadko in vnela se je krvava bitka na glavni madridski ulici Puerta del Sol. Zmagoviti Francozi so strahovito obračunali z uporniki v noči med 2. in 3. majem.

Nesreča je bila za ves nadaljnji španski razvoj, da se je morala španska meščanska revolucija, ki je z Napoleonovim udarcem tako nepričakovano izgubila glavnega predstavnika svojih reakcionarnih nasprotnikov — burbonsko dinastijo, preplesti z bojem za nezavisnost Španije in to proti osvajalcu, ki je predstavljal novo, višjo stopnjo v družbenem razvoju takratne Evrope. Dočim so imele francoske revolucionarne armade v devetdesetih letih prejšnjega stoletja opraviti z armadami fevdalnih evropskih držav, se je moralo špansko ljudstvo vezati z vsemi reakcionarnimi plastmi proti Napoleonovi armadi, ki je bila nositeljica novih buržoaznih teženj.

To se je izražalo tudi v sestavi množic, ki so organizirale odpor. Veliko večino so sestavljali kmetje, meščani malih mest in berači vseh vrst, ki so jih izločali vsi takratni sloji, tako plemiči kot meščani in kmetje. Ta večina je bila reakcionarna in jo je vodila sfanatizirana duhovščina, ki ji je bilo predvsem za ohranitev starih privilegijev. Napredno, revolucionarno manjšino pa so sestavljali meščani pristaniških in trgovskih mest, izobraženci, ki so prihajali iz aristokracije in buržoazije, pisatelji, zdravniki, juristi in celo nekateri duhovniki; pridružila se je tudi skoro vsa univerzitetna mladina. Odpor proti Francozom so vodile nacionalne junte, ki jim je 26. septembra 1808 stopila na čelo centralna junta v Aranjezu. Centralna junta ni mogla izpolniti nobene naloge pošteno, ker je bila točen izraz poslavljajoče se fevdalne Španije. Že v posamezne, razkosane nacionalne junte je ljudstvo zaradi svoje nizke kulturne stopnje volilo reakcionarje; in te junte so poslale v centralno junto ljudi prejšnje družbe, prelate, plemiče, bivše ministre itd., ne pa revolucionarne jare gospode, ki bi vdihnili enotnost v vojaške akcije in odpravila nasprotja med posameznimi juntami. Takšna centralna junta, kakršna je bila, je mogla biti samo coklja za revolucijo. Prvo, kar je napravila, je bilo, da je zavrla revolucionarno gibanje. Zatirala je tisk; prepovedala je razprodajo zemljišč »mrtve roke« (zemlja, ki so jo imeli plemiči in cerkev); priznala je državne dolgove; davčnih bremen ni zmanjšala; da bi dvignila produkcijske sile dežele, ji še na misel ni prišlo; pač pa bi spet uvedla novega inkvizitorja, če bi je Francozi ne preganjali iz province v provinco, iz mesta v mesto. Obudila je reakcijo v obliki »Consejo Real« in »Consejo reunido«, dveh ustanovah, sestavljenih iz juristov, ki sta jo ovirali na vsakem koraku. V posamezne revolucionarne province (na pr. v Asturijo) je centralna junta pošiljala reakcionarne generale, ki so se sprli s provincialnimi juntami (v Oviedu). Na ta način je odbila najnaprednejše province, ki so postale mlačne v boju proti

Francozom. Njeno življenje je bilo ena sama sramota; doživljala je poraz za porazom, izgubljala armado za armado, dokler se regularna vojna ni spremenila v brezupno borbo posameznih vstaških čet proti francoski redni armadi — v gveriljo. Samo Napoleonov poraz na drugih bojiščih in angleška pomoč sta rešila centralno junto in kronala špansko vojno za nezavisnost z uspehom.

Goya je dosegel v tej dobi vrh svojega ustvarjanja. 2. maj 1808 ga je pretresel s svojimi grozotami. Upodobil je grozotno klanje na Puerta del Sol, kjer tujci koljejo domačine prav tako brez usmiljenja kakor domačini tujce. Razlika je le v tem, da so tuji vojaki oboroženi z najnovejšim orožjem, dočim se bore domačini z noži ali celo samo s pestmi. Druga slika pa nas vodi v dolino Manzanaresa, v dolino, ki jo je Goya naslikal kako desetletje prej vso drugačno.

Takrat je tekel pred Goyem mirni Manzanares; na levem bregu je sijal Madrid v večernem soncu kot zlat sen; na desnem bregu pa so se po ravnini in po pobočju nizkih gričev razpršile ogromne množice, ki so praznovale svoj ljudski praznik v maju. Vesele skupine se vale med šotori in stojnicami, na katerih prodajajo trgovci sladkarije in okraske, zaljubljeni pari posedajo pod razpetimi sončniki, čeprav se že širijo večerne sence pod gričem. Vsako malenkost je naslikal slikar z neverjetno natančnostjo, vsako okno mestnih hiš lahko vidiš, kako trepeti na njem sončni žarek, barve so žive in vesele.

L. 1808 pa je bila ta dolina drugačna. V temni majski noči so odmevale salve od pobočij. Mesto je ležalo v daljavi mračno in pošastno kakor ubita zver. Oddelek francoskih vojakov z visokimi črnimi kapami je naperil svoje puške z bajoneti na skupino bednih meščanov. Ni to gospoda, ki se je pokorila novemu oblastniku, temveč so to delavci in obrtniki, majhni trgovci in reveži z ulic, ki so pričakovali malo več svobode in malo boljše življenje po odhodu razsipne dinastije in njej služeče kamarilje. Niso pa hoteli ti uporniki pod tuj vojaški škorenj in zato jih sedaj v svitu ogromne svetilke, ki stoji pred vojaki na tleh, brez vsake sodbe streljajo ljudje, ki sami niso nič drugega kot sinovi delavcev in kmetov. Kri teče v potokih po tleh, mrtveci so se s prsti zarili v zemljo, ubiti se rušijo na zemljo, tisti, ki še žive, si skrivajo obraze v dlani, nekdo ves bel je razprostrl roke, kakor bi se hotel dvigniti v nebo, da bi ušel smrti, toda v njegovih svetlih očeh je spoznanje, da ni rešitve. Enak prizor vidimo na listu iz velikega cikla radirank, ki so nastale v letih 1808 — 1815 in nosijo naslov »Los Desastres de la Guerra« (»Strahote vojne«). Pod temnim obokom je skupina ljudi na kolenih; možje in žene se lomijo v obupu in strahu; kot v prošnji sklepajo roke, toda usmiljenja ni; v svetlem delu risbe se blešče samo svetli bajoneti in konci pušk, ki se hladno obračajo v čela nesrečnih žrtev.

Kamor stopi noga razdivjane soldateske, povsod sama smrt, same ruševine. Obupna borba bednih ljudi za pravico uspe le redko. Kmetu se je posrečilo, da je s sekiro potolkel na tla francoskega vojaka; besen udriha po mrtvecu; drugi zabada vojaku nož v tilnik. Mlada deklica zažiga smodnik v topu, potem ko je prišla do njega preko kupa mrtvih branilcev. Kratkemu uspehu sledi poraz in maščevanje. Na obsekanem

deblu visi obešen kmet, vojak pa ga opazuje z zadovoljnim obrazom poklicnega morilca in z izrazom človeka, ki nič ne misli, temveč dela kot kaka elementarna sila narave. Kmeta so privezali k deblu in ga streljajo v hrbet; drugi čakajo, da bodo stopili na mesto teh, ki se bodo utrudili s streljanjem. Med golimi, razmesarjenimi in oskrunjenimi trupli stopata oče in mati in iščeta svoje otroke. Starka je skrila obraz v zakrpan plašč, da bi ne videla več mrličev, pokritih s plahtami. Mrtvo mater odnašajo možje in se ne zmenijo za siroto, ki joče pri strani. Pijani, divji vojaki grabijo mlade žene in jih oskrunjajo. Zažgana vas žari v besnem ognju, prebivalci beže na vse strani pred plameni, ki sikajo za njimi.

To ni več realizem, to je obtožba. To je obtožba človeka, ki je užaljen v svojih nacionalnih čustvih, in človeka, ki se je zagledal v najgloblje prepade človeške duše ter se sprašuje, ali je človek še človek. Ko je Goya upodabljal tisto strašno majsko noč, je tako kipela jeza v njem, da je barve metal na platno z lopatico in pozabljal na čopič; radiranke so preproste po kompoziciji, z nekaj krepkimi potezami je podal vso divjo razgibanost srditih bojev in mrtvaški mir resničnega mesarskega klanja.

Resničnost in sanje. Po končani vojni proti Francozom se je vrnil v Španijo Ferdinand VII., ki se je tako nečastno dal zapreti v Franciji. Špansko ljudstvo, ki je tako burno pozdravljalo novo ustavo, ki so jo cortesii sprejeli l. 1812 v Cadizu, je dovolilo, da jo je Ferdinand VII. mirno odpravil in vpeljal spet staro reakcijo.

Ustava iz leta 1812 je bila zelo napredna, ker so bili v nasprotju s centralno junto tudi cortesii, ki so ustavo sprejeli, zelo napredni. Napredni pa so bili cortesii, ker so se volitve zanje vršile v izjemnih razmerah. Zaradi slabega vladanja centralne junte je bil velik odpor proti nji in proti stanovom, ki so jo sestavljali. Volile so samo demokratske province kot n. pr. Katalonija in Galicija. Za mnoge province so volili samo zastopniki, ker so bile te v oblasti Francozov; ti zastopniki pa so bili navadno najboljši in najodločnejši ljudje iz teh provinc. In končno so se sestali cortesii v Cadizu, ki je bil takrat najnaprednejše mesto Španije. Glavna poteza te španske ustave je bila, da je strogo omejevala kraljevo oblast. Bila je originalno delo španskega duha, ki je spet poživil dobre stare nacionalne ustanove, uvajala pa je istočasno reforme najboljših državnikov 18. stoletja. Nujno je pa bilo, da je ta ustava, ki so jo cortesii sprejeli v tako izrednih razmerah, to je med vojno proti zunanjemu sovražniku, popuščala v nekaterih stvareh ljudskim predsodkom.

Vsi bivši stanovi, plemiči in duhovščina, so se zarotili proti novi ustavi, ker bi jim močno pristrigla peroti. Najeli so drhal, ki je zahtevala, naj se ustava odpravi. Po odhodu Francozov so vprizorili krvavo gonjo proti frankofilom in s tem zaostriili prehod v mirno dobo, samo da so lahko tudi oni kričali proti novi ustavi. Ljudstvo pa je bilo od večnih gveriljskih bojev preveč utrujeno, da bi se moglo in hotelo upirati; poleg tega je bilo tudi razočarano, ker je videlo, da nova ustava nikakor ni zbrisala velikih socialnih razlik. Zato je ta ustava izginila kot senca,

ko je zadela ob živega Burbona. Toda posamezniki so se še vedno borili za ustavo in so končno l. 1820 tudi prisilili Ferdinanda, da je na ustavo prisegel. L. 1814 se je uprl Mina v Navari; po porazu je pobegnil v Francijo. L. 1815 je razglasil ustavo v Corunji general Porlier; obglavili so ga. L. 1816 je hotel Richart ujeti kralja v Madridu; obesili so ga. L. 1817 so usmrtili v Valenciji advokata Navaro, ker je razglasil ustavo iz l. 1812. L. 1818 so usmrtili v Valenciji polkovnika Vidala s tovariši iz istega razloga. L. 1820 se je uprl general Riego in nekaj dni poprej, preden je njegova vojaška ekspedicija propadla, je Ferdinand VII. zaradi upora po vsej Španiji moral priseči na ustavo. Ustavna doba je trajala samo do l. 1823, potem pa je spet zmagala reakcija v zvezi s francoskimi kapitalisti, ki so se bali za svoj denar, ki so ga vložili v španska podjetja.

Goya se je veselil, da se je Španija znebila tujcev. V »Desastros« se je ohranil list, ki kaže, kako kmet z vilami preganja velikega, črnega francoskega orla, ki je izgubil skoro vse perje, tako da nerodno skaklja pred sovražnikom; v ozadju se večina ljudi že obrača proč, kot da je pozabila, kar je pravkar bilo, skupina ljudi pa še ploska; najdelj bo ostal tu in gledal duhovnik, ki stoji v ospredju in blagoslavlja ta boj, ker želi, da bi niti trohe francoskih prevratnih misli ne ostalo v njegovi Španiji. Narod, ki je moral prehoditi vojno Golgoto, se ni osvobodil, zanj ni prišla velika nedelja, zanj je še vedno črna noč; dolga procesija se vije med soteskami preko golih gričev, dolga vrv se vije ljudem okoli vratov in jih veže med seboj, redovniki vodijo ljudstvo v prepad. Mlada žena leži na tleh mrtva, na vse strani gre iz nje svetloba; ljudstvo joka za njo, Pravica si je zakrila oči, dva patra pa sta že pripravila lopate, da jo čim prej zagrebeta; škof z visoko škofovsko kapo je dvignil levico, kot bi hotel posmehljivo oznaniti svetu njeno dokončno smrt, z dlanjo desne roke pa bi rad zastrl pot žarkom, ki sijejo iz telesa mlade žene; in kdo je mlada žena? Resnica. »Resnica je umrla«, tako je Goya zapisal pod risbo.

Slikar se je preselil na deželo. Pred Madridom si je kupil zemljišče in sezidal hišo. Po stenah je naslikal slike, ki so polne fantastike. Goya ni zapustil nobene razlage zanje, kakor tudi ne za vrsto radirank, ki imajo naslov »Sueños« in »Proverbios«. Ogromen velikan je zgrabil z orjaško levico človeka za pas, mu odgriznil glavo, da vre kri iz telesa kot voda iz vodnjaka, in mu pravkar žveči roko z naslado, ki se izraža v svetlih belih očeh. Kmeta se bijeta z gorjačami sredi polja, vgrezata se v mehko zemljo, toda ne odnehata; morilke in demoni, čarovnice in sojenice se družijo v demonskih skupinah; čudna bitja brez teže plavajo po zraku proti trdnjavam na zelenih skalah, nebo žari zlato, zemlja je temna in težka.

Vse kaže, da je sedemdesetletni umetnik tudi v »Sueños«, v teh strahotnih prividih, v katerih konjska čuda ugrabljajo žene in druge pošasti požirajo žive ljudi, v katerih človek plava po zraku z velikimi umetnimi krili, v katerih se je čudna družba zbrala na trhli veji, da je umetnik upodobil samo tisto dobo strašne reakcije, ko so ječe odmevale od stokov mučenih, ki so se borili za novo ustavo, ko so tekli s šafotov vsako leto potoki krvi, ko so se vešala krivila pod težo obešencev, ko so po samotnih

krajih padali v toči svinčenk borci za svobodno besedo, za svobodni tisk, za splošno volilno pravico.

L. 1824 se je skoro osemdesetletni umetnik preselil v Francijo. Na stara let se je spomnil svojih mladih dni, ko je bežal kot torero iz Madrida proti obali. Dovršil je vrsto radirank, v katerih je podal vso zgodovino bikoborbe. Tudi litografijo, ki jo je takrat iznašel Senefelder, je stari Goya kaj kmalu obvladal. Zadnje slike, ki jih je Goya slikal, so po svoji obliki še modernejše kakor prejšnje, tako da lahko rečemo, da je z njim v l. 1828 umrl prvi moderni slikar.

MATERI

JOŽA ŠELIGO

Zahvaljena bodi, mati,
ki si mi kazala lepe dni,
mi same pesmi pela
in me na rokah zibala.

Zahvaljena bodi, mati.
Jaz ljubim s tvojim srcem
vse ljudi.
Jaz imam bled, vesel obraz
in v srcu poje mi izgnančev glas.

Zahvaljena bodi, mati;
v grobu se lepo trohni.
Oj, črvi, črvi so živi,
na zemlji so ljudje mrtví.

★

Le eden
me bo pozdravil v bolečini,
le eden, dobri, edini:
moja mati.

Le dva
bova po svetu odšla,
mrka, žalostna:
jaz in moja mati.

Pa bomo trije:
mati, jaz in spomin.
Že davno ji pozvonil je
zvon iz lin.